

Lészai Lehel¹:

Az újszövetségi „megbékélés” fogalom előfordulásainak és jelentéseinek áttekintése

Abstract. Survey of the Meanings and Occurrences of the Terminology of Reconciliation in the New Testament.

Reconciliation may happen on three levels. The first one is to be reconciled with God. In this matter, God himself helps us, who took the first steps towards us after we had left him and had turned our back to him. He sent his only Son, who gave up his life in order to reconcile us with his Father, to restore the broken connection, relationship, and peace. The second level is to be reconciled with friends. In this matter, it could help us a great matter, if one was reconciled with the Creator. To be reconciled with God means a task for human beings, as they have to be at peace with each other. Reconciliation with others may happen outwards and inwards. It happens outwards, when the relationship is handled with God, with the other, and with oneself. We speak about inwards reconciliation, when it happens between husband and wife, between friends (relatives, neighbours), between principal and subaltern, or enemies. The third level is to be reconciled with oneself. This may be the hardest task, because one has to fight oneself: you have difficult issues to let go, you have to be at peace with yourself in order to serve God and your neighbour as your Creator requires from you.

Keywords: reconciliation, rapprochement, peace, ease, subsidies

¹ Egyetemi docens a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Református Tanárképző és Zene-művészeti Karán, E-mail: csemete1@yahoo.com

A „megbékélés” fogalom utal arra, hogy valaminek változnia kell. Megvizsgáljuk, hogy milyen szinteken történhet ez a változás, és tárgyalunk arról is, hogy miként mehet végbe a szóban forgó változás, illetve mindezt textusokkal és történetekkel illusztráljuk.

A megbékélés rokonértelmű szavait kutatva általában kilenc változattal találkozhatunk, és ezek a következők: kiengesztelődés, megbékülés, összebékülés, kibékülés, békekötés, béke, megnyihülés, békeszerződés és lecsillapodás. Rácsodálkozhatunk arra, hogy a magyar nyelvben három különböző igekötőt is illeszthetünk ugyanahhoz a „békül” igéhez, amikor azt akarjuk kifejezni, hogy megbékül, összebékül vagy kibékül. A fogalomban benne szerepel a béke, ami a változás során az áhított cél.

A megbékélés újszövetségi kifejezése a *καταλλάσσω*, ami azt jelenti, hogy kicserél, másra cserél, kiegyenlít, kiengesztel, kibékít, egy kedvezőtlen vagy ellenséges, feszültséggel terhes helyzetet, kapcsolatot megmásít, megbékéltet, illetve szenvedő igealakban kibékül, megbékél jelentéskörrel bír.² Egy összetett szót elemzünk, amellyel komolyan meggyűlhet a bajunk, és itt nem csupán a filológiai ismereteinkre gondolok. A *κατά* és az *ἀλλάσσω* szavak összetételét vizsgáljuk. Ez a fogalom azt jelenti, hogy intenzív értelemben mássá tesz, megváltoztat, elváltozik, felcserél, megmásít³ – ezek némelyike aktív, némelyike pedig passzív, amit szükséges valahol jelezni, mert nem mindegy, melyik alakban használatos –, mással helyettesít, sőt egy negatív értelmet is tartalmaz: meghamisít (ApCsel 6,14). A szóban forgó ige időnként aktív (kiengesztel, megbékít, megbékéltet valakit), máskor pedig passzív vonatkozásban fordul elő (megbékél), és ennek függvényében alakul a jelentésárnyalata.⁴ A klasszikus görög nyelvben a *katallassó* (akárcsak a *diallassó* és a *katallagé* igék a megfelelő jelentéseikkel) fogalom általában az eredeti egyetértés visszaállítását jelenti emberek között az ellenségeskedés és elégedetlenkedés megszűnte után (Xen., Anab. 1, 6, 1; Eur., Helena 1235; Arisztotelész, Oeconomica 1348b, 9). Az *ἀλλάσσω* többi összetett szóként való előfordulásai az Újszövetségben az *apollassó* (szabadon bocsátani, elengedni), *diallassó* (megváltoztatni valakinek a gondolkodását, kibékíteni – ez passzívumban fordul elő), *metallassó* (változtat, kicserél), *apokatallassó*

² VARGA Zsigmond J. (szerk.): *Görög–magyar szótár*, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1992. 516.

³ Corneliu CONSTANTINEANU: *The Social Significance of Reconciliation in Paul's Theology. Narrative Reading in Romans*, Library of New Testament Studies 421. T&T Clark, London–New York, 2010. 26.

⁴ VARGA: *Görög–magyar szótár*, 516.

(csak a keresztyén irodalomban megbékítést jelent). Ugyanabból a tőszóból származik az *antallagma* főnév, ami arra utal, amit valamiért, valami helyett adnak, felajánlanak cserébe, illetve a vétel árára (Eur., Orestes 1157).⁵ Az Újszövetségben Pál a *katallagé*, *katalassó* és *apokatallassó* kifejezéseket használja. A cselekvő értelmű igével (2Kor 5,18; Ef 2,16) azt emeli ki, hogy Isten szabad elhatározásából megszüntette azt az ellenségeskedést, amely az ember és közte a bűn következtében fennállt. Ahol Pál szenvedő igeidőt használ, ott Isten szeretetének műveként állítja elénk (Róm 5,8; Kol 1,19kk).⁶

A megbékélést vizsgáljuk meg három szinten: megbékélés Istennel, megbékélés a felebaráttal és megbékélés önmagunkkal. Nehéz eldönteni, hogy ez-e a helyes sorrend, de az Újszövetség egyértelműen arról beszél, hogy az Istennel való kibékülés eredménye lehet a másik kettő, ott viszont vitatható a sorrend, ha egyáltalán létezik egy helyes sorrend. Maradjunk tehát az újszövetségi rendnél.

Érdekességként megemlítünk két idegen szót vizsgált fogalmunkkal kapcsolatosan. Az egyik az irénizmus, az a teológiai irányzat, amely a felekezetek közötti megbékélést célozza (ez is képezhetné kutatásunk tárgyát, de az adott keretek nem elegendők erre). A másik a kvietizmus, amely egy vallási irányzat a római katolikus egyházban, ez pedig a lelki megbékélés fontosságát vallja a szertartásokkal szemben. A latin *quies* (nyugalom) szóból származik, és tévtanításként tartják számon, a misztika egyik irányzataként, mert az Istennel való teljes egyesülés alapját a teljes passzivitásban látja, és a minden iránti közömbösséggel megszerzett belső nyugalmat tartja fő követendő példának és életvitelnek.⁷

1. Megbékélés Istennel

Számba véve azokat az igéket, amelyek a megbékélésről szólnak, induljunk ki 2Kor 5,18–21-ből (ahol ötször fordul elő a megbékélés), amely meghatározó számunkra. Az említett ige így szól:

⁵ Colin BROWN (ed.) *The New International Dictionary of New Testament Theology*, Volume 3: Pri-Z; H. VORLANDER – C. BROWN: s. v. *καταλλάσσω*, The Paternoster Press, Carlisle, The Zondervan Corporation, Grand Rapids, Michigan, 1992. 166.

⁶ Herbert HAAG: *Bibliai Lexikon*, s. v. *kiengesztelődés*, Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 1989. 978.

⁷ DIÓS István (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon*, VIII. kötet, Schütz s. v. *Istenre hagyatkozás, kivonulás, magány*, Szent István Társulat, Budapest, 1993. 772.

„¹⁸Mindez pedig Istentől van, aki **megbékéltetett** minket önmagával Krisztus által, és nekünk adta a **békéltetés** szolgálatát. ¹⁹Isten ugyanis Krisztusban **megbékéltette** a világot önmagával, úgyhogy nem tulajdonította nekik vétkeiket, és ránk bízta a **békéltetés** igéjét. ²⁰Tebát Krisztusért járva követségben, mintha Isten kérne általunk: Krisztusért kérünk, **béküljete meg** Istennel! ²¹Mert azt, aki nem ismert bünt, bünné tette értünk, hogy mi Isten igazsága legyünk öbenne.”

Itt fontos mind a négy igeverset idézni. A „mindez” első szó a Krisztusban való megújulásra utal.

Az idézett ige azt tisztázza, hogy a fennálló viszonyt, az ellenségeskedést Isten szüntette meg Krisztus által.⁸ A harmonikus kapcsolat megszakadásáért az ember a felelős, és itt, ha nagyon messzire akarunk visszanyúlni, akkor az Éden kertjében történt engedetlenségre gondolhatunk. Az ott megszakadt, megakadt párbeszédet akarja Isten helyreállítani. Az engedetlenség következménye a szégyen, a bujkálás, a rejtőzés, az ellenségeskedés és a másakra való mutogatás, a bűnbak keresése volt. Mindig a másik a hibás. És ezt az elrontott kapcsolatot, bizalmat Isten állítja helyre, amikor a Fiát küldi helyettes áldozatként. Istennek fáj a legjobban, hogy szeretett gyermeke, az ember messze sodródott tőle. A(z egyház)történelem sokszor igazolta, hogy az ember nem találta meg a megbánás helyét, nem lelte meg az Istenhez visszavezető utat. A századik, eltévelyedett juh példája is arra utal, hogy a tulajdonosnak kell megkeresnie hiányzó, elveszett juhát,⁹ hogy visszavigye a nyájhoz, önmaga (védő) közelébe (Lk 15,1–7). Tökés István azt írja kommentárjában, hogy a megbékélésnek mint Isten cselekedetének, békekészítésének a kifejezője ugyanaz a *katallassó* ige, amely szenvedő alakjában magát a megbékélést jelenti. Az ember megbékélése nem egyéb, mint Isten előzetes megbékélésének elfogadása.¹⁰

A megbékélés azt jelenti, hogy az eredeti, elrontott helyzet megváltozik. Az engedetlenség, a bűn felborította a világrendet. Istennek közbe kell lépnie, ki kell találnia a megbékélés útját és módját. A megoldást a Fiában, az Egyetlenben, a Szeretettben találja

⁸ Kent EILERS: *Faithful to Save. Pannenberg on God's Reconciling Action*, T&T Clark Studies in Systematic Theology. Vol.10., T&T Clark, London–New York, 2011. 69.

⁹ John NOLLAND: *Luke 9:21–18:34*, Word Biblical Commentary, Vol. 35B, Word Books, Dallas, Texas, 1993. 771.

¹⁰ TÖKÉS István: *A korinthusbeliekhez írt második levél magyarázata*, Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár, 1996. 181.

meg. Magát sebesíti meg, hogy a megbékélés helyreálljon. A vizsgált ige azt közli, hogy az egész világ számára van felkínálva a megoldás. A megbékélés módja az, hogy nem tulajdonítja nekünk vétkeinket. Az ember gyakori hátat fordítását, menekülését, rejtőzködését megbocsátja, elfedezi Jézus áldozatáért, engedelmességéért, hogy újra létrejöjjön a (békés) kapcsolat.¹¹ Hogy ne kelljen tovább szégyenkeznie, ne legyen lelkiismeret-furdalása, hogy helyreálljon a béke és a harmónia.

Pál apostol a *Rómaiakhoz írt levelében* háromszor is beszél a megbékélésről. Róm 5,1-ben ezt olvassuk: „Mivel tehát megigazultunk hitből, **békességünk van Istennel a mi Urunk Jézus Krisztus által.**” Először békességet (εἰρήνη) említ, de a szöveggörnyezetből világosan kitűnik, hogy nem távolodtunk el a vizsgált fogalom körétől. A békesség megvalósítója itt is Jézus Krisztus.¹²

Ugyanennek a fejezetnek a 10–11. versében már nem rokon értelmű szót használ, hanem háromszor a megbékélést, mikor azt írja, hogy „¹⁰Mert ha akkor, mikor ellenségei voltunk, **megbékéltettünk** Istennel Fia halála által, akkor, miután **megbékéltettünk**, még inkább üdvözíteni fog élete által. ¹¹Sőt ezenkívül még dicsekszünk is Istennel a mi Urunk Jézus Krisztus által, aki által most részesültünk a **megbékélésben.**” A közbenjáró továbbra is Krisztus, aki által a megbékélés létrejöhetett Isten és az övéi között. Pál nem ódzkodik és nem vonakodik kimondani: Isten ellenségeivé váltunk, amikor különböző okokból eltávolodtunk tőle. Ezt az áldatlan helyzetet kellett megoldani, amit a Fiú halála hozott rendbe.

A Róm 11,15-ben, a zsidóságról szóló három fejezet utolsójában azt kérdi a népek izraeli apostola, hogy „Hiszen ha elvettetésük a világ **megbékélését** szolgálta, mi mást jelentene befogadtatásuk, mint életet a halálból?” Fájó szívvel írja ezt vérszerinti testvéreiről, a választott nép tagjairól, akikért szívesen anathéma alatt lenne. Itt szintén az üdvösségről beszél,¹³ de most érdekes módon perspektívát vált, és horizontális síkról közelíti meg ugyanazt a kérdéskört, amelyről eddig is beszélt a megbékélés révén. A zsidók átmeneti

¹¹ Adrian SCHENKER: *Versöhnung und Sühne. Wege gewaltfreier Konfliktlösung im Alten Testament Mit einem Ausblick auf das Neue Testament*, Biblische Beiträge 15. Verlag Schweizerisches Katholisches Bibelwerk, Freiburg, 1981. 137.

¹² F. F. BRUCE: *The Letter of Paul to the Romans. An Introduction and Commentary*, Inter-Varsity Press–William B. Eerdmans Publishing Company, Leicester–Grand Rapids, Michigan, 1992. 113.

¹³ John R. W. STOTT: *The Message of Romans. God's Good News for the World*, Inter-Varsity Press, BST. Leicester, 1994. 297–298.

elvetése a pogányok befogadását és beoltatását, pontosabban megbékélését¹⁴ szolgálta Isten szoteriológiai tervében. Itt az is nyilvánvalóvá válik, hogy a megbékélésnek van egyéni vonatkozása és közösségi vonzata is. Ebben a megközelítésben a közösségi vonatkozás kerül előtérbe.

Az *Efezusiakhoz írt levelében* azt írja a pogányokról és a zsidókról, hogy:

„¹⁴Mert ő a mi békességünk, aki a két nemzetséget eggyé tette, és az ő testében lebontotta az elválasztó falat, az ellenségeskedést, ¹⁵miután a tételes parancsolatokból álló törvényt érvénytelenné tette, hogy békességet szerezve a kettőt egy új emberré teremse önmagában. ¹⁶**Megbékéltette** mindkettőt egy testben Istennel a kereszt által, miután megölte az ellenségeskedést önmagában, ¹⁷és eljött, békességet hirdetett nektek, a távoliaknak, és békességet a közelieknek. ¹⁸Mert általa van szabad utunk mindkettőnknek egy Lélekben az Atyához” (Ef 2,14–18).

Szóvá teszi az ellenségeskedést, amely elválasztó falként tornyosult a két nemzetiség közé.¹⁵ A megbékélés mindig az ellenségeskedést teszi lehetetlenné, oldja meg azt a feszültséget, amely két fél között elmérgesedett viszonyhoz vezet. Beleavatkozik, és megváltoztatja a viszonyt.¹⁶ Itt hangsúlyossá válik a Jézus inkarnációja, mert a megoldás a testé válás útján valósul meg. Szóba kerül a kereszt is, ahol a földi test utolsó stációjához érkezik. Nem került kevesebbe a megbékéltetés, mint Jézus kereszthalálába. Itt utalunk előre arra a tényre, hogy a megbékélés mindig egyfajta áldozatba, végső soron halálba kerül, mert fel kell adni valamit, az elképzeléseinket, a vágyainkat, időnként az akaratunkat, ahhoz, hogy létrejöhessen. És itt gondolhatunk Jézus Gecsemáné kerti tusájára is, ahol csak az oszlopapostolokat engedte közel magához (akik amúgy elaludtak akkor, amikor imatárogatást kellett volna nyújtaniuk Mesterüknek). Háromszor is nekirugaszkodott az Atyával való tusának, mert testi állapotában nem tűnt cseppet sem vonzónak a halál lehetősége.

¹⁴ Cilliers BREYTENBACH: *Versöhnung. Eine Studie zur paulinischen Soteriologie*, Wissenschaftliche Monographien zum Alten und Neuen Testament 60. Band, Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1989. 176.

¹⁵ Hans-Jürgen FINDEIS: *Versöhnung – Apostolat – Kirche. Eine exegetisch-theologische und rezeptionsgeschichtliche Studie zu den Versöhnungsaussagen des Neuen Testaments (2 Kor, Röm, Kol, Eph)*, Echter Verlag, Echter Würzburg, 1983. 473.

¹⁶ Ralph P. MARTIN: *Reconciliation. A Study of Paul's Theology*, John Know Press, Atlanta, 1981. 166–167.

Lukács beszámolójában agonizálva, vért verítékezve (Lk 22,44) küzd az életéért. Máté beszámolója szemléletes, amikor a megbékélés áráról ír, mert először azt említi, hogy Jézus kéri Atyjától a halál keserű poharának elvételt, másodsor pedig szóba kerül, ha nincs esély a halál elkerülésére, akkor legyen meg az Atya akarata¹⁷ (Mt 26,36–46). Az első ember engedetlenségére a válasz a második Ember engedelmsége. Szép az, ahogyan kiderül, hogy ez még Jézusnak sem ment olyan könnyedén, mert ez kemény harc és tusa ára. A perikópa végén pneumatológiai és szóteriológiai vonatkozása van a megbékélésnek.

Istennel kapcsolatban a megbékélés szó utolsó előfordulási helye Kol 1,20–22, ahol kétszer szerepel és ez áll: „²⁰és *hogy általa **békéltessen meg** önmagával mindent a földön és a mennyben úgy, hogy békességet szerzett a keresztfán kiontott vére által.* ²¹Titeket is, akik egykor Istentől elidegenültetek és ellenséges gondolkozásúak voltatok gonosz cselekedeteitek miatt, ²²most **megbékéltetett** emberi testében halála által, hogy mint szenteket, hibátlanokat és feddhetetleneket állítson majd színe elé.” A megbékéltetés kozmikus beállításban jelentkezik, hiszen a földön és a mennyben is meg akar békéltetni Krisztus önmagával mindent.¹⁸ Figyeljünk a krisztocentrikus megközelítésre, mert itt nem csak az Atyával való megbékélésről van szó, hanem a Fiúval is meg kell békélni, amit maga az Egyszülött tesz lehetővé halála által. A keresztfán kiontott vér békességet szerez. Az olvasók elidegenültek Istentől, és ellenséges gondolkozásúak voltak. A változás az áldozat által válik lehetségessé, mert így már szentekként, hibátlanokként és feddhetetlenekként fognak Jézus színe elé állni.

Az Istennel való kibékülés sokféleképpen mehet végbe. Klasszikus példaként Pál megtérését említhetjük,¹⁹ amely háromszor is le van jegyezve az ApCsel könyvben (9,1–25; 22,1–21; 26,9–23). A beszámolókból világosan kitűnik, hogy Saul nem készült megbékélni Istennel, mert abban a tévhitben élt, hogy tökéletes békességben él vele. Róla kiderül, hogy végletesen ellenségesen bánt Jézus követőivel,²⁰ mert azt hitte, hogy bomlasztják az igaz

¹⁷ Robert H. GUNDRY: *Matthew. A Commentary on His Handbook for a Mixed Church under Persecution*, William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 1994². 532–534.

¹⁸ Georg FISCHER – Knut BACKHAUS: *Sühne und Versöhnung. [Perspektiven des Alten und Neuen Testaments]*, Die Neue Echter Bibel, Themen Band 7., Echter, Würzburg, 2000. 106–107.

¹⁹ CONSTANTINEANU: *The Social Significance*, 29.

²⁰ Aaron KUECKER: *The Spirit and the 'Other'. Social Identity, Ethnicity and Intergroup Reconciliation in Luke–Acts*, T&T Clark International, London–New York, 2011. 169–171.

hitet, a judaizmus egyetlen üdvözítő útját. Semmitől sem rettent vissza, hogy azokat a hit-szegőket, heretikusokat megbüntesse és az igaz útra visszakényszerítse. Ebben a hevében, akarata ellenére találkozott a damaszkuszi úton azzal, akit meglepetésében és döbbenetében Urának nevezett (ApCsel 9,5), és kiléte felől érdeklődött. Van tehát olyan helyzet, amikor Isten hatalmi erővel belenyúl az ember életébe, és nem hagy neki választási lehetőséget.

Az Újszövetségben olvasunk olyan esetről is, amikor Jézus elhív tanítványokat (Pétert és András, Jakabot és Jánost – Mt 4,18–22, vagy Mátét – Mt 9,9), ígér nekik valamit, vagy nem, de ezzel felkínál egy választási lehetőséget számukra. Ezekben az esetekben az öt említett tanítvány igent mond a hívásra, pontosabban azonnal elindul Jézust követni. János beszámolója szerint András a Keresztelő János tanítványa volt (Jn 1,35–42), akinek a bizonyoságtételére („Íme, az Isten Báránya!”) András a Jézus követője lesz, és ő vezeti testvérét, Simont Jézushoz. Fülöpöt Jézus hívja el, Fülöp pedig a kételkedő Nátánaélnak tesz bizonyoságot, akit Jézushoz vezet. A találkozáskor Jézus egy egyszerű utalásával meggyőzi Nátánaélt arról, hogy ő az Emberfia (Jn 1,43–51). Láttuk, hogy egyeseket Jézus hív el, mások pedig rokonaik, barátaik segítségével kerülnek Jézussal kapcsolatba, és békülnek meg Istennel most már nem saját elképzelésük szerint, hanem a Megváltó vezetésével.²¹

Egyesek Istennel való kibékülése pontszerű eseményhez, döntéshez köthető, míg a másoké egy hosszabb folyamat része. Van olyan, akinek megadatott az a kiváltság és kegyelem, hogy istenfélő családban született, van, aki az anyatejjel együtt szívta magába az istenkövetés rejtelmét, és van olyan, akit istentagadó vagy névleges keresztyén családból, környezetben szólított meg, és milióból szólított ki. A fontos az, hogy az élet egy adott szakaszában megtörténjék a megbékélés Jézus által. Pál apostol komoly kérése hangozzék itt el²² ismét: „*Krisztusért járva követségben, mintha Isten kérne általunk: Krisztusért kérünk, **béküljete meg Istennel!***” (2Kor 5,20). A megbékélés lehet tehát egy pontszerű, első esemény, illetve az élet során szükség van arra, hogy különböző történések után az ember kibéküljön, megbéküljön Istennel. Ez állandó tusát és harcot jelent.

²¹ BOLYKI János: „*Igaz tanúvallomás.*” *Kommentár János evangéliumához*, Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 93–94.

²² Ivar VEGGE: *2 Corinthians – a Letter about Reconciliation. A Psychagogical, Epistolographical and Rhetorical Analysis*, Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 2., Reihe. 239., Mohr Siebeck, Tübingen, 2008. 362.

2. Megbékélés a (fele)baráttal

Az Istennel való megbékélés tárgyalásánál a 2Kor 5,18–21-et választottuk vezérigének, mert ott egyenes, világos felszólítás hangzott el erre az (örök) életet mentő megbékélésre. Ott nem tértünk ki arra, hogy az az ige tartogatott egy következményt is. Röviden megismételjük azt a két igeverstörödék, amelyeknek vizsgálatával folytatjuk: „*nekünk adta a békéltetés szolgálatát*” (2Kor 5,18b), és „*ránk bízta a békéltetés igéjét*” (2Kor 5,19b).

Az Istennel való megbékélés²³ nem csak azért történik, hogy az ember megnyugodjék, megerősödjék üdvbizonyossága, és biztonságban érezze magát a földi és örök életre nézve, hanem ezzel mindig feladat is jár. A megbékélés következménye a békéltetés.²⁴ Jézus azért is hív el, hogy elküldjön, feladattal bízson meg. Megbékéltet az Atyával, és utána ránk bízta a békéltetés szolgálatát és igéjét. Ez a feladat kifelé és befelé irányul. Kifele úgy, hogy a ránk bízott gyülekezet és emberek között kell végeznünk a békéltetés szolgálatát, befele pedig úgy, hogy nekünk kell megbékélnünk másokkal, és itt gondolok a férjre-feleségre, rokonra, barátira, szomszédra, felettesre-beosztottra, és az ellenfélre.

A kifelé irányuló békéltetés szolgálata és igéje a gyülekezeti tagok felé irányul, de nem csak ők alkotják egyedül a célcsoportot. Ennek is lehet három iránya, megbékélés Istennel, megbékélés a felebaráttal²⁵ és megbékélés önmagával. Az Istennel való megbékélést tárgyaltuk már. Ahogyan nekünk meg kell békülnünk Istennel, úgy kell segítenünk a ránk bízottakat is, hogy kibéküljenek Istennel. A missziós parancs is ezt tartalmazza. Minden népekhez küldettünk, ami manapság elsősorban a gyülekezetre korlátozódik, és azokra, akiket esetleg Isten ránk bíz a gyülekezeten kívül. Korábban említettünk példákat az Újszövetségből, amikor Isten emberek segítségével vezetett másokat önmagához. Szóba hozható itt Tamás példája, aki annyira elkeseredett, kiábrándult, hogy tanítványtársai sem tudták meggyőzni Jézus feltámadásáról (Jn 20,24–29). Észszerűen gondolkodik, amikor tárgyi bizonyítékokat igényel ahhoz, hogy megváltoztassa véleményét arról,

²³ Kenan B. OSBORNE: *Reconciliation & Justification. The Sacrament and its Theology*, Paulist Press, New York/Mahwah, 1990. 148.

²⁴ TÖKÉS: *A korinthusbeliekhez írt második levél*, 181.

²⁵ Edward M. KEAZIRIAN: *Peace and Peacemaking in Paul and the Greco-Roman World*, Studies in Biblical Literature vol. 145., Peter Lang Publishing, New York–Washington, D.C./Baltimore–Bern–Frankfurt–Berlin–Brussels–Vienna–Oxford, 2014. 125.

amiről korábban meggyőződött. A tanítványok érvelése, bizonyágtétele, beszámolója neki nem elég. A tanítványok nem tudják meggyőzni, de el tudják hívni a körükbe, ahonnan csalódása során kimaradt. Következő vasárnap Jézus jelenik meg neki(k), és ő győzi meg Tamást a feltámadásáról. Ekkor Tamás már lemond a tapintható bizonyítékok számonkéréséről.²⁶ Nagyon nehezen győzhetőek meg az emberek arról, hogy ki kell békülniük Istennel, de elhívhatók a közösségbe, a gyülekezetbe, lehet imádkozni értük, és Jézusra lehet bízni, akinek van hatalma felülkerekedni kételkedéseiken.

Az is a megbékéltetés szolgálatához tartozik, hogy a ránk bízottak megbékéljenek haragosaikkal. Nem minden békéltetés végződik sikertörténetként, ugyanakkor nem az erőszakosságunknak köszönhetően fognak kibékülni az emberek. Arra akartuk felhívni a figyelmet, hogy talán nagyobb bátorsággal, több imádkozással és elszántabban, komolyabban kellene vennünk a békéltetés szolgálatát, amely ránk bízott.

A megbékélés felöleli az emberek önmagukkal való kibékülését is. Nagyon sokan nem tudnak megbocsátani önmaguknak, lemondanak önmagukról, és feladják a gyógyulás útján való elindulást. Erről részletesebben az utolsó fejezetben fogunk szót ejteni, amikor saját magunkról fogunk tárgyalni.

Következzék tehát a befelé irányuló békéltetés szolgálata, amikor nekünk kell megbékélnünk másokkal.²⁷ Ez azért is nehéz, mert sokszor nincs kívülálló, aki segítsen, ahogy mi segíthetünk híveinknek. Sokan állítják, hogy ameddig nem békéltél meg a kívülállókkal, nem tudod végezni a békéltetés szolgálatát Isten és emberek között. Nem lennénk ennyire merészek itt az állásfoglalásban, mert Istennek nem lehet határokat szabni, hogy kit használ munkájában, és kit nem. Jézus azt mondta, hogy ha a tanítványok elhallgatnak, akkor a kövek fognak kiáltani²⁸ (Lk 19,40). Pál apostol pedig azt írja, hogy „Az a fontos, hogy bármilyen módon, akár színlelésből, akár meggyőződésből: Krisztust hirdetik, és én ennek örülök.” (Fil 1,18).²⁹ Ez vonatkozik a megbékéltetés igéjére is, amely igehirdetőkre bízott. Nyilván sokkal hitelesebben lehet azt képviselni, hogyha Isten szolgálója meggyőződésből teszi, de ne akarjuk az Atya kezét megkötni előítéleteinkkel.

²⁶ BOLYKI: „*Igaz tanúvallomás.*” 522–523.

²⁷ VINCENT TAYLOR: *Forgiveness and Reconciliation. A Study in New Testament Theology*, MacMillan and Co., Limited, London, 1941. 117.

²⁸ MICHAEL D. GOULDER: *Luke. A New Paradigm*, Journal for the Study of the New Testament Supplement Series 20. Sheffield Academic Press, Sheffield, 1994. 688–689.

²⁹ KÁLVIN JÁNOS: *A Filippiekhez írt levél magyarázata*, A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, 1992. 19.

A befele irányuló békéltetés szolgálatának tárgyalásakor kezdjük a legbelső koncentrikus körrel, amikor a férjről-feleségről, rokonról van szó. Csak felületesebb, enyhébb nézetkülönbségre (de nem csak) gondoltunk házasságon, családon belül, de Pál apostol nyíltságával és kendőzetlen gondolkodásával ismét megszégyenít. Azt írja az 1Kor 7,10–11-ben, hogy

„¹⁰A házasoknak pedig nem én parancsolom, hanem az Úr, hogy az asszony ne váljon el a férjétől. ¹¹Ha azonban elválnak, maradjon házasság nélkül, vagy **béküljön ki férjével!** A férj se bocsássa el feleségét!”

Ő egyenesen válásról beszél, a legmélyebb krízisről, és ne feledkezzünk meg, hogy a keresztyén gyülekezet megtért házastársainak ír. Ebben a tanácsában az elvált keresztyén asszonynak írja, hogy lehetőleg ne váljon el, vagy ha már megtörtént az elkerülhetetlen, akkor béküljön ki férjével.³⁰ Pál gondolkozásában ilyen mélyről, ilyen mérvű szakítás után is van visszatérési lehetőség, amikor a megbékélés útjára lépnek az amúgy szakító, elvált házaspárok. Innen visszalépve tárgyalhatunk azokról a konfliktusokról, amelyek férj-feleség, ember és rokona közt adódhatnak és adódnak is kisebb-nagyobb sűrűséggel. A járható út a megbékélés, de tudjuk, hogy ez milyen nehéz. Az első akadályokat önmagunkban kell leküzdenünk, vélt vagy valós igazunkat kell feladnunk vagy félretenünk annak érdekében, hogy megtehessek az első lépést a kibékülés felé. És ez még nem elég, mert ha a házastárs, rokon nem hajlandó megbocsátani, kibékülni, akkor nem áll helyre a béke, legfentebb abban, aki engedelmeskedett a krisztusi parancsnak. Ezeket a csatákat szinte naponta meg kell vívni önmagunkkal.

A másik viszonyulási rendszer, amelyben a megbékélésre kell törekednünk, az a barátunkhoz fűződő kapcsolat.³¹ Most vegyünk egy olyan példát, amely nagymértékben a lelkipásztorokra szabott. Azért gondoltunk erre a példára, mert amikor meghúzzák a harangot, akkor fel kell menniük a szószékre, és akár békesség van bennük, akár nem, akár meg tudtak békélni a barátjukkal, akár nem, úgy érzik, hogy kötelességük hirdetni az igét. A Hegyi Beszédben azt olvassuk erről: „²³Amikor tehát áldozati ajándékodat az oltárhoz viszed, és ott eszedbe jut, hogy testvérednek valami panasza van ellened, ²⁴hagyd ott

³⁰ David PRIOR: *Pál első levele a korinthusiakhoz*, Harmat, Budapest, 1995. 129–131.

³¹ Graham A. COLE: *God the Peacemaker. How Atonement Brings Shalom*, New Studies in Biblical Theology 25. Apollos, InterVarsity Press, Downers Grove, Illinois, 2009. 184–185.

*ajándékokat az oltár előtt, menj el, **békülj ki** előbb testvéreddel, és akkor térj vissza, és vidd fel ajándékokat.”* (Mt 5,23–24). A templompadban ülve gyakran gondolhatunk erre az igére, hogy az igazi istentisztelet akkor jön létre, miután kibékültünk barátunkkal, hitestvérünkkel.³² Az idézett igében nincs szó arról, hogy jogosan vagy jogtalanul van panaszunk valakinek az atyjafiára. Mi sok mindent a jog, az igazság mércéje alá állítunk, és döntésünk függvényében érezzük úgy, hogy jóvá kell-e tennünk valamit, vagy a másik adósunk a kibéküléssel. Arra az előzékenységre is fel szeretnénk hívni a figyelmet, hogy nem arról van szó itt, hogy nekünk van panaszunk a barátunk ellen, és ezt elmondjuk neki, hanem ő haragszik ránk, és ezért megyünk el kibékülni vele az istentiszteletet, az áldozatot is otthagya átmenetileg. Ez azért fontos, mert gyakran tudjuk, érzékeljük, sejtjük, hogy barátunk neheztel valamiért, de magunkban nem találjuk panaszának okát, és akkor úgy ítéljük meg, hogy oktalanul haragszik, tehát nekünk nincs jóvátennivalónk. Ez már a második mérőföld etikája, amikor barátunk haragszik, de mi nem találjuk, látjuk, érzékeljük magunkban (még) panaszának okát, de annyira fontos számunkra az ő békessége, lelki nyugalma, hogy ennek ellenére elmegyünk hozzá, és kibékülünk vele (tehát bocsánatot kérünk tőle). Ezután folytathatjuk az istentiszteletet, mert most már hitelesen állunk Isten előtt. A Mt 5,24-ben előforduló ige nem az eddig tárgyalt *καταλλάσσω*, hanem a *διαλλάσσω* ige, amely passzívumban azt jelenti, hogy kibékülni valakivel,³³ és csak aoristos imperativusban fordul elő az Újszövetségben.

A szomszéd esetét nem tárgyaljuk külön, hanem besoroljuk a *barát* kategóriába, jóllehet a szomszéd nem biztos, hogy barát is, de rá is vonatkozik az, amit a baráttal kapcsolatosan megállapítottunk.

Egy érdekes kategória a feletteshez-beosztotthoz való viszony. Mivel kevesen vagyunk felettesek, ezért talán izgalmasabb azt vizsgálni, hogy beosztottként hogyan viszonyulunk feletteseinkhez. Leggyakrabban az egyházi hierarchia létráján úgy helyezkedünk el, hogy vannak feletteseink (pl. esperes, püspök) és beosztottaink (kántor, harangozó stb.). A feletteshez való viszonyra olvassuk el ApCsel 12,20 beszámolóját, ahol ez áll: „*Heródes ellenséges indulattal volt a tírusziak és szidóniak iránt. De azok egy akarattal eljöttek*

³² Joachim GNILKA: *Das Matthäusevangelium 1,1-13,58*. I. Teil. Herders Theologischer Kommentar zum Neuen Testament, Herder, Freiburg–Basel–Wien, 1986. 155–156.

³³ John R. W. STOTT: *The Message of the Sermon on the Mount. Christian Counter-Culture*. InterVarsity Press, BST. Leicester, 1993. 85–86.

hozzá, és miután megnyerték Blásztuszt, a király kamarását, **békét kértek**, mivel tartományuk a királytól kapta az élelmet.” Egy alárendelési, politikai, adminisztratív viszonyt említ Lukács, amelyben a tírusziak és szidóniak ki vannak szolgáltatva. Anyagilag, egzisztenciálisan függenek Heródes jóindulatától, ez a jóindulat pedig éppen hiányzik³⁴ (mint oly gyakran az életben). Ezért helyre kell állítani a viszonyt, békét (εἰρήνη) kell kérni az előljárótól, ha élelmezni szeretnék gyermekeiket és családjukat. Egy kiszolgáltatott helyzet, amelyben meg kell nyerni a közbenjárót, mert el sem lehet jutni egyenesen az uralkodóhoz. Ezt nem tartjuk minden esetben követendő példának, mert jóllehet, kompromisszumot kell (lehet) kötni a béke érdekében, de mindenki tudja, hogy mennyit bír el vagy sem a gerince ilyen fontos kérdésekben. A felettes iránti helyes viszonyulásra Pál apostol az imádkozás járható útját³⁵ tanácsolja: „¹Arra kérlek mindenekelőtt, hogy tartsatok könyörgéseket, imádságokat, esedezéseket és hálaadásokat minden emberért, ²a királyokért és minden feljebbvalóért, hogy nyugodt és csendes életet élhessünk teljes istenfélelemben és tisztességben. ³Ez jó és kedves a mi üdvözítő Istenünk színe előtt, ⁴aki azt akarja, hogy minden ember üdvözüljön, és eljusson az igazság megismerésére” (1Tim 2,1–4).

Tovább kell lépnünk, ezért vizsgáljuk meg az ellenséghez, ellenfélhez³⁶ való viszonyulásunkat. A Mt 5,25–26-ban olvashatunk egy megfontolandó tanácsot ezzel a kérdéssel kapcsolatosan: „²⁵**Békülj meg** ellenfeleddel idejében, amíg együtt vagy vele az úton, hogy át ne adjon ellenfeled a bírónak, a bíró pedig a szolgának, és börtönbe ne kerülj! ²⁶Bizony mondom neked, ki nem jössz onnan, amíg meg nem adod az utolsó fillérig.” Az itt előforduló ige (εὐνοέω) azt jelenti (amint az összetételéből is következtethetünk), hogy jóérzésűnek bizonyul, barátságos, békés szándéka van valaki iránt. Csak itt fordul elő az Újszövetségben, és imperatívuszhoz kapcsolódik (légy!). A szentíró megparancsolja az olvasónak, hogy béküljön ki peres felével. A megbékélés szinonimájáról van tehát szó, és egy olyan alaphelyzetre vonatkozik, amikor a másik ellen valamit elkövettünk, ami miatt a sértett fél kész beperelni. Ezt kellene megelőzni, mert a szöveg szerint tényleg vétettünk, meg kellene adnunk a börtönben adósságunk utolsó fillérért is, ha oda jutnánk,

³⁴ KÁLVIN János: *Evangeliumi harmonia I. Magyarázat a Máté, Márk és Lukács összhangba hozott evangéliumához*. Ford. Rábold Gusztáv, I. kötet, Kolozsvár, [s. n.], 1939. 301–302.

³⁵ John R. W. STOTT: *A Timóteushoz írt első levél és a Tituszhoz írt levél*, Harmat, Budapest, 2000. 62–64.

³⁶ Luz JAHNEN: *Bosszú, erőszak és megbékélés*, Santo Stefan, 2008. 5–7.

ezért jobb kiegyezni, megegyezni, megbékélni a másikkal a dolgok elfajulása és az esélyek beszűkülése előtt. Szaknyelven ezt úgy fejezzük ki, hogy a felek barátságos megegyezése. A Lk 12,57–59 intése az előbbihez hasonló:

„⁵⁷De miért nem ítéletek meg magatoktól is, hogy mi a helyes? ⁵⁸Amikor ellenfeleddel az elöljáró elé mégy, még útközben igyekezz **megegyezni** vele, nehogy a bíró elé hurcoljon, és a bíró átadjon a börtönörnek, a börtönőr pedig tömlőcbe vessen téged. ⁵⁹Mondom neked, nem jössz ki onnan addig, amíg meg nem adod az utolsó fillért is.”

Itt is a megbékélés gondolatköre jelentkezik, de másként kifejezve: az ἀπιλλάσσω ige azt jelenti passzívumban, hogy megszabadul, tehát itt meg kell szabadulni az ellenféltől úgy, hogy meg kell, ki kell egyezni vele, ami helyreállítja a két fél között a békességet, munkálja a megbékélést.

A megbékélés iránti vágyunknak lehetnek korlátai is. Pál apostol tanácsa örökérvényű³⁷ ilyen vonatkozásban: „*Ha lehetséges, amennyire tőletek telik, éljetez minden emberrel békességben*” (Róm 12,18). A feltételes módban való fogalmazás nagyon reális és kijózanító. Kötelező minden ember irányában a békesség, megbékélés keresése. Ebben nagy szerepet játszik az, hogy mennyire telik tőlünk, mennyire áll rajtunk a megbékélés. Az apostol tapasztalatból ír, mert rengeteg ellensége, ellenlábasa volt mind a zsidó, mind a pogány világban. Ezért írja, „ha lehetséges”. Nem áll minden rajtunk. Nekünk meg kell próbálni megbékélni, bocsánatot kérni a másik féltől, de ha az illető nem hajlandó megbékélni, akkor ezt szomorúan tudomásul kell vennünk, és így csak mi leszünk haszonélvezői a megbékélésnek.

C. S. Lewis angol író egyik gondolatát idézzük: „Kereszténynek lenni azt jelenti, hogy kész vagyok megbocsátani a megbocsáthatatlant, hiszen Isten is megbocsátotta azt, ami bennem megbocsáthatatlan volt.”³⁸ A megbocsátás a megbékélés felé vezető út egyik stációja lehet. Megbocsátani nem könnyű, de el lehet fogadni mennyei ajándékként.

A Jézus követése meg kell, hogy mutakozzék valahol, valahogyan életünkben. Az ő közbenjáró volta embereket segíthet a megbékélésben.³⁹ Tanítványai között találjuk a

³⁷ FARKASFALVY Dénes: *A Római levél. Bevezetés, fordítás és magyarázat*, Prugg Verlag, Eisenstadt, 1983. 166–167.

³⁸ SZABÓ Eszter: Győzelem a harag felett, in: *Életünk*, 15. évf., 11. szám, 2014.11.15. 3.

³⁹ Ronald LALDINSUAH: *Responsibility, Chastisement and Restoration. Relational Justice in the Book of Hosea*, Langham Monographs, Carlisle, 2015. 63.

vámszedőt (Máté) és a zélótát (Simon – Lk 6,15),⁴⁰ két össze nem egyeztethető csoport tagjait. A Jézussal való járás, élés, az ő követése átalakította ezeket az embereket, és tanítványi körében megtörtént a megbékélés.

3. Megbékélés önmagunkkal

Ez talán a legnehezebb megbékélési forma. Sokszor önmagunkkal szemben vagyunk a legkegyetlenebbek és legmerevebbek. Újszövetségi példaként megemlíthető Iskáriótes Júdás példája, és vele párhuzamosan meg kell említenünk Péter személyét is. Júdás elárulja, kiszolgáltatja Jézust. Erről Mt 27,3–5 így számol be:

„³Amikor pedig Júdás, aki elárulta őt, látta, hogy elítélték, megbánta tettét, visszavitte a harminc ezüstöt a főpapoknak és a véneknek,⁴ és ezt mondta: Vétkeztem, mert ártatlan vért árultam el. De azok ezt mondták: Mi közünk hozzá? A te dolgod.⁵ Ekkor ő behajította az ezüstöket a templomba, és eltávozott, majd elment, és felakasztotta magát” (vö. ApCsel 1,15–20).

Többféle magyarázat is létezik arra nézve, hogy miért árulta el Mesterét. Minket most nem az indíték érdekel, hanem a következmény. Júdás rájön, hogy tévedett, és megbánását a főpapoknak és a véneknek mondja el. Náluk viszont nem talál megértésre. Röviden elutasítják, mint akik kifizették, letudták a dolgot, elérték céljukat. Azt most ne vizsgáljuk, hogy milyen főpapok, lelki gondozók voltak. Júdás magára marad lelkiismeret-furdalásával, büntudatával, bűnbánatával, és ez azt eredményezi, hogy nem tudja felmenteni magát, kimondja önmaga felett az ítéletet, és azt önkezűleg végre is hajtja. Kivégzi önmagát. Nem tud megbékélni önmagával. Pétert azért kell itt megemlíteni, mert időben szinte ugyanakkor tagadja meg Jézust minden korábbi fogadkozása ellenére. Ő is megbánja tettét (Mt 26,69–75; Mk 14,66–72; Lk 22,54–62; Jn 18,15–18. 25–27). Egyedül Lukács említi, hogy a harmadik kakasszóra Jézus megfordul, és ránéz Péterre (Lk 22,61). Péter is megbánja tettét, kimegy, és keservesen sír. Feltételezhetjük, hogy megbánása Jézus színe előtt történt, imádságban, és ő elnyerte a bocsánatot, a feloldozást.

⁴⁰ Luke Timothy JOHNSON: *The Gospel of Luke*, Sacra Pagina Series volume 3., The Liturgical Press, Collegeville, Minnesota, 1991. 103.

Megtalálta a helyes megbánás helyét, és meg tudott békélni önmagával is, ezért életben maradt. Később Jézus még finoman utal erre a kisiklásra, amikor háromszor érdeklődik feltámadása után arról, hogy szereti-e őt (Jn 21,15–17). Azt is tudjuk, hogy Jézus kétszer kérdez az ἀγαπάω igével, majd harmadszor a φιλέω-val érdeklődik, Péter pedig mindháromszor φιλέω-t rebeg. Mindebből az következik, hogy nem csak másokkal, de magunkkal is kegyetlenek, könyörtelenek tudunk lenni. Szükségünk van a megbánásra, a feloldozásra, a bűnbocsánatra, és az önmagunkkal való megbékélésre.

Összegzés

A megbékélés, kibékülés három szinten is történhet. Az első és meghatározó az Istennel való megbékélés. Ebben sokat segít Isten, aki megtette az első lépéseket felénk, miután hátat fordítottunk neki. Jézusban, saját Fiában elküldte számunkra a megoldást, aki élete árán akarta helyreállítani a megrontott kapcsolatot, békességet. A második szint a (fele)baráttal való megbékélés lehet, melyet segít, előidézhet az Istennel való kibékülés. Az Istennel való megbékélés feladatát is jelent az ember számára, amikor elindítja őt a másik felé. A másikkal való megbékélés történhet kifele és befele. Kifele akkor történik, amikor Istennel, a baráttal, és önmagunkkal rendezzük a kapcsolatot. Befele is történhet, amikor a férj-feleség, a barát (rokon, szomszéd), a felettes-beosztott között, illetve az ellenséggel szemben történik. Harmadik szint az önmagunkkal való megbékélés. Ez talán a legnehezebb, mert magunkkal kell megvívunk, el kell engednünk olyan dolgokat, amelyekhez görcsösen ragaszkodunk, és ki kell békülnünk magunkkal ahhoz, hogy Istent és másokat szerinte valóan szolgálhassuk.

Felhasznált irodalom

BOLYKI, János: „*Igaz tanúvallomás.*” *Kommentár János evangéliumához*, Budapest, Osiris Kiadó, 2001.

BREYTENBACH, Cilliers: *Versöhnung. Eine Studie zur paulinischen Soteriologie*, Wissenschaftliche Monographien zum Alten und Neuen Testament 60. Band., Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1989.

- BROWN, Colin (ed.): *The New International Dictionary of New Testament Theology*. H. VORLANDER – C. BROWN: s. v. καταλλάσσω, The Paternoster Press, Carlisle, The Zondervan Corporation, Grand Rapids, Michigan, 1992. 166–177.
- BRUCE, F. F.: *The Letter of Paul to the Romans. An Introduction and Commentary*. Inter-Varsity Press–William B. Eerdmans Publishing Company, Leicester–Grand Rapids, Michigan, 1992.
- COLE, Graham A.: *God the Peacemaker. How Atonement Brings Shalom*, New Studies in Biblical Theology 25., Apollos, InterVarsity Press, Downers Grove, Illinois, 2009.
- CONSTANTINEANU, Corneliu: *The Social Significance of Reconciliation in Paul's Theology. Narrative Reading in Romans*, Library of New Testament Studies 421., T&T Clark, London–New York. 2010.
- EILERS, Kent: *Faithful to Save. Pannenberg on God's Reconciling Action*, T&T Clark Studies in Systematic Theology. Vol.10. T&T Clark, London–New York, 2011.
- DIÓS, István (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon*. VIII. kötet. Schütz s. v. *Istenre hagyatkozás, kivonulás, magány*. Szent István Társulat, Budapest, 1993. 772.
- FARKASFALVY, Dénes: *A Római levél. Bevezetés, fordítás és magyarázat*, Prugg Verlag, Eisenstadt, 1983.
- FINDEIS, Hans-Jürgen: *Versöhnung – Apostolat – Kirche. Eine exegetisch-theologische und rezeptionsgeschichtliche Studie zu den Versöhnungsaussagen des Neuen Testaments (2 Kor, Röm, Kol, Eph)*, Echter Verlag, Echter Würzburg, 1983.
- FISCHER, Georg – BACKHAUS, Knut: *Sühne und Versöhnung. [Perspektiven des Alten und Neuen Testaments]*, Die Neue Echter Bibel. Themen Band 7., Echter, Würzburg, 2000.
- GNILKA, Joachim: *Das Matthäusevangelium 1,1-13,58*. I. Teil., Herders Theologischer Kommentar zum Neuen Testament, Herder, Freiburg–Basel–Wien, 1986.
- GOULDER, Michael D.: *Luke. A New Paradigm*, Journal for the Study of the New Testament Supplement Series 20. Sheffield Academic Press, Sheffield, 1994.
- GUNDRY, Robert H.: *Matthew. A Commentary on His Handbook for a Mixed Church under Persecution*, William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 1994².
- HAAG, Herbert: *Bibliai Lexikon*. S. v. *kiengesztelődés*. Apostoli Szentcsék Könyvkiadója, Budapest, 1989. 974–978.
- JAHNEN, Luz: *Bosszú, erőszak és megbékélés*, Santo Stefan, 2008.
- JOHNSON, Luke Timothy: *The Gospel of Luke*, Sacra Pagina Series volume 3., The Liturgical Press, Collegeville, Minnesota, 1991.
- KÁLVIN, János: *Evangéliumi harmónia I. Magyarázat a Máté, Márk és Lukács összhangba hozott evangéliumához*. Ford. Rábold Gusztáv, I. kötet. Kolozsvár, [s. n.], 1939.

- KÁLVIN, János: *A Filippiekhez írt levél magyarázata*, A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, 1992.
- KEAZIRIAN, Edward M.: *Peace and Peacemaking in Paul and the Greco-Roman World*, Studies in Biblical Literature vol. 145. Peter Lang Publishing, New York–Washington, D.C./Baltimore–Bern–Frankfurt–Berlin–Brussels–Vienna–Oxford, 2014.
- KUECKER, Aaron: *The Spirit and the 'Other'. Social Identity, Ethnicity and Intergroup Reconciliation in Luke–Acts*, T&T Clark International, London–New York, 2011.
- LALDINSUAH, Ronald: *Responsibility, Chastisement and Restoration. Relational Justice in the Book of Hosea*, Langham Monographs, Carlisle, 2015.
- MARTIN, Ralph P.: *Reconciliation. A Study of Paul's Theology*, John Know Press, Atlanta, 1981.
- NOLLAND, John: *Luke 9:21–18:34*, Word Biblical Commentary, volume 35B. Word Books, Dallas, Texas, 1993.
- OSBORNE, Kenan B.: *Reconciliation & Justification. The Sacrament and its Theology*, Paulist Press, New York/Mahwah, 1990.
- PRIOR, David: *Pál első levele a korinthusiakhoz*, Harmat, Budapest, 1995.
- SCHENKER, Adrian: *Versöhnung und Sühne. Wege gewaltfreier Konfliktlösung im Alten Testament Mit einem Ausblick auf das Neue Testament*, Biblische Beiträge 15., Verlag Schweizerisches Katholisches Bibelwerk, Freiburg, 1981.
- STOTT, John R. W.: *The Message of the Sermon on the Mount. Christian Counter-Culture*, Inter-Varsity Press, BST. Leicester, 1993.
- STOTT, John R. W.: *The Message of Romans. God's Good News for the World*. Inter-Varsity Press, BST. Leicester, 1994.
- STOTT, John R. W.: *A Timóteushoz írt első levél és a Tituszhoz írt levél*, Harmat, Budapest, 2000.
- SZABÓ, Eszter: *Győzelem a harag felett*, in: *Életünk*, 15. évf., 11. szám.
- TAYLOR, Vincent: *Forgiveness and Reconciliation. A Study in New Testament Theology*, MacMillan and Co., Limited, London, 1941.
- TÖKÉS, István: *A korinthusbeliekhez írt második levél magyarázata*, Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár, 1996.
- VARGA, Zsigmond J. (szerk.): *Görög–magyar szótár*, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1992. 516.
- VEGGE, Ivar: *2 Corinthians – a Letter about Reconciliation. A Psychagogical, Epistolographical and Rhetorical Analysis*, Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 2., Reihe. 239., Mohr Siebeck, Tübingen, 2008.